

PAMÁTCE EDMUNDA HUSSERLA¹

Jan Patočka

(Předneseno na smuteční schůzi Pražského filosof. kroužku 13. května 1938)

Muž, kterého si přicházíme připomenout, nepřál si sám pro sebe nikdy zvucné pochvaly a vzdutých slov. K tomu byl Edmund Husserl příliš filosofem, žijícím jen a jen ve sféře „těch dlouhých rozhovorů, jež duše s sebou vede ve svých samotách“, abychom mluvili s básníkem. Každé slavení mu bylo cizí. Bylo to patrně zvláště tenkrát, když sám měl slavit: z příležitostné přednášky, z příležitostné stati mu vyrůstala sama sebou a neovladatelnou mocí filosofická meditace, která posléze udusila původní projekt. Ne že by sám nebyl schopen nejhlubší úcty a chvály; ale slavit dovedl toliko vnitřně, nikdy veřejně. Tak by si jistě byl přál, aby i jeho vzpomínali ti, kdo se k němu hlásí. Jestliže přece jen přicházíme dnes s touto veřejnou vzpomínkou, pak hlavně proto, že my sami máme zapotřebí projevit, jak se cítíme zavázáni jeho prací, tedy více k vůli sobě samým než k vůli němu. Objasnit si své závazky, objasnit si, čeho je třeba, abychom mohli zůstat důstojně věrni jeho památce – to by měl být smysl takové vzpomínky. K tomu však je třeba načrtnouti v několika velkých rysech, kdo byl Edmund Husserl.

Edmund Husserl byl veliký věřící. Předmětem jeho víry byla praktická moc teoretické ideje, pakliže je v pravém, velikém elánu uchopena a čistým, neomezeným, nezaujatým zrakem zírána. Pochopena ve své hloubce, idea sama uchopuje, uchvacuje, stává se v nejvyšším významu praktickou. Především všechny vědy, všechny teoretické disciplíny jsou v určité míře dítkami ideje; a víme, jakou nesmírnou institucí, spoluurčujícím život každého člověka, se stala věda během posledních staletí. Úcta před vědou a jejími představiteli byla v době Husserlova duchovního dospívání tak neomezenou, že jen nejmělejší dovedli v celé rozsáhlosti organizace, aparátu, specializace, rozvintých metodik a technik viděti nebezpečí. Proto též málokdo z těch, kteří se cítili tenkrát puzeni k vědě, vyústil do filosofických problémů; což nebylo na všech stranách tolik možností plodné práce, schopné všeobecného uznání na základě osvědčených metod, ražených již cest? K těm, kdo takto nesmýšleli, kdo se nedali na cestu tohoto osvědčeného postupu, nýbrž chtěli vidět do jeho zásadních počátků, patřil právě Husserl. Cítil velmi záhy, že vnější aparát utlačuje vnitřní jasnost vědy, která se vzdaluje od svého ideového zdroje a tím vnitřně vysychá. Proto chtěl přispěti vědě nikoli novými objevy, kterými oslňovala tenkrát a oslňuje dodnes, ale upomenutím na její podstatnou připoutanost k ideálnímu prameni, z něhož tryská, upomenutím na její smysl, hrozící upadnouti v zapomenutí – krátce z matematika stal se filosofem, hledajícím principy vědy. Nehledal jich však způsobem, kterým např. Dedekind a Frege, jeho slavní starší současníci, zahájili badání o základech deduktivních věd: Husserl

1 In: Česká mysl 34 (1938), č. 1–2, str. 2–7. Předn. [Řeč na památku E. Husserla pronesená česky na smutečním shromáždění pražského „Cercle philosophique“, 13. 5. 1938] – 2. otisk pod názvem *Památce Edmunda Husserla* in: *Vzpomínky a nekrology*, Praha (samizdat) 1979, str. 56–66, Edice Kvart (v. 1979/20). – 3. otisk in: *Vzpomínky a nekrology*, 2. vyd., Praha (samizdat) 1979, 111 s. Ed. Petlice, sv. 164 (v. 1979/33). – 4. otisk in: *Fenomenologické spisy I (SS-6/Fen-I)*, Praha 2008, str. 383–389 (v. 2008/1)

Jan Patočka

nehledal ryze formální cestou formální předpoklady výstavby věd, nýbrž jednak smysl vědy, její *ού ένεχα*, její poslední účel, jednak její první půdu, její zakotvení v životě prožívajícím, věčně měnlivém a rostoucím.

Filosofie sama v době Husserlových počátků byla v tísní. Ztratila důvěru v sebe, ztratila vlastní půdu i pracovní metodu; místo, aby šla svobodnou, vlastní cestou, na vlastní riziko, ale též s nadějí najít něco původního, čím by oplodnila duševní život, skláněla se před odbornou vědou s jejími úspěchy a v neplodném opatrnicktví se schovávala za její záda. Duch Platonův a Aristotelův ji téměř zcela opustil, a pokud v ní vládl duch Kantův, byl to vskutku pouhý stín velkého myslitele, zbavený vši odvahy a elánu, rozvrhujícího vskutku velké perspektivy. Nikoli víra ve věčnou, na časových úspěších nezávislou sílu ideje, jejíž jedním vyzářením je věda, nýbrž víra ve faktickou, právě skutečnou vědu vedla tyto filozofy, kteří veskrze si kladli za úkol podati „filosofické založení“ vědy. Existovaly ovšem i v této době veliké filosofické talenty, jako Brentano, Husserlův vídeňský učitel; u těch Husserl čerpal, co mohl, aniž se kdy nechal ovládnouti cizím tvořivým duchem a aniž podlehl duchu sektářství, který se v některých dobách snadno zmocňuje žáků mocného učitele. Všechny podněty, které odtud Husserl přijal, transformovaly se v jeho duševní dílně tak, že často zůstalo společné jen slovo nebo sotva náznak. Ovšem respekt před vědou a vším, co považováno za vědeckost, byl ve filosofii té doby naprostý; ideál, učiniti filosofii přesnou vědou, byl všeobecný či skoro všeobecný; i mohlo se tudíž někdy zdáti, jako by Husserlův filosofický patos pramenil z pouhého ducha doby.

Že tomu není tak, ukázalo se hned při prvním Husserlově velkém vystoupení, při publikaci Logických zkoumání. Dobové dogma jedině skutečnosti, kterou zachycuje přírodní

věda v jejích základech, bylo tenkrát Husserlovou kritikou takto přírodovědecky orientovaného vědosloví otřeseno. A tento otřes neudal se ve jménu nějaké kompromitované mystiky či iracionálna, otvírajícího pro chápání zvláštní cesty mimo vlastní dráhu vědy, nýbrž ve jménu vědy samé, přísnými logickými úvahami, a ve filosofickém oboru zvláště suchém a nemluvicím k fantasmii. S klasickou jasností se rýsovaly obrysy nové logiky čistě objektivní, traktované bez ohledu na psychologické zákonitosti, která ji do sebe pojímá a ji nese. O tak četných otázkách domněle zcela vyřízených se zvědělo náhle s překvapením, že jejich domnělá řešení byla nedorozuměním. Mezi těmito pseudořešeními zaujal čestné místo nominalistický empirismus se svou teorií pojmu jako pouhé značky, jako pouhého slova. Je to z valné části práce destruktivní, ale uvolňující. Filosofie si uvědomuje s plnou jasností, že sám pojem pojmu, významu, soudu jsou plny nevyjasněností, na které do té doby nikdo nepomyslel přes to, či právě proto, že s nimi každý pracoval denně jako se samozřejmostmi. A v práci o těchto „samozřejmostech“ vyrůstá pozitivní tvorba našeho myslitele: rehabilitace všeobecná, ideálna, a s ním i pokus o nové objasnění danosti celé skutečnosti pro nás, která nám není přístupna pouze ve styku, abychom tak řekli, tělem k tělu, jak si představuje celý empirismus, nýbrž ještě jinak – tak totiž, že obecné, ideální, často formální rysy skutečnosti jsou nám jasny jaksi předem a nezávisle na jednotlivostech, jež se nám (tělesně) objevují. Tak obnovil Husserl problém apriornosti, ale nikoli v tuhé a subjektivistické formě kantovské, nýbrž jako apriori, které se dává jako vnitřní struktura předmětnosti, jako jádro skutečnosti; a tím byl obnoven i starý problém ontologie, a Husserl jí dává též metodické zbraně, dává jí svou metodu „eidetické“ zkušenosti, jež nenazírá skutečnost v jejím „zde a nyní“, nýbrž toliko v její obecné ideální struktuře. V té době právě se tak trochu všude v duchovědných oborech počíná hýbati strukturalismus; jednostranné pojmání psychologické nebo sociologické bez zřetele k svérázu předmětu, ať už jde o umění, o náboženství, o nazírání právní, je všude předmětem skepse a překonává se, a tento strukturalismus dostává ve filosofii Logických zkoumáních novou oporu. Ale nedosti toho: celé discipliny, které takřka upadaly v zapomenutí, jsou znovu přivedeny v ústředí zájmu; obnovuje se např. problém obecné logické gramatiky, čímž i nauka o jazyce se vymaňuje z psychologismu při plném uznání úlohy psychologie na jejím místě; vzniká celá řada „materiálních“ ontologií abstraktních i konkrétních, obory, v nichž se nepracovalo od dob scholastiky a Chr. Wolffa, se znovu diskutují a na podkladě nových metod daří se získati na ně nové pohledy, nové výtěžky. Všechny moderní pokusy o novou ontologii, i ty, které svého původce zapírají, jako kritická ontologie N. Hartmanna, mají své kořeny zde, v této první fázi Husserlova znovuobjevení ideje – jakožto strukturní náplně jisté vrstvy, jisté oblasti jsoucna.

Ale při tom nezůstalo a filosof, který počal jednotlivými výzkumy a při každém zadalování našel nové cesty, spočívá pohledem na jednotě všeho možného chápání, na universálním celku, jež pochopit ve všem podstatném a zásadním jest věčnou pretensí filosofie. Pakliže se v první etapě idea jevila jako ideální struktura, nyní se stává ideou universálního celku skutečnosti, který hledíme vystihnout svým poznáním, který nás poutá neodolatelnou silou. Je to táž magnetická síla, která k nám mluví z Platona a Aristotela, když pohlížíjí na hvězdné, pravidelné, zákonité universum, v němž je uskutečněno tajemným způsobem ideálně, umožňující nám pochopení věcí. V tomto pohledu, jehož fyzická skutečnost je pouze symbolem hlubšího, mocnějšího tajemství, jak praví Platon, vznikla filosofie; v něm vznikla i moderní věda entusiasmem myšlenky, že toto všecko je podrobeno týmž čistým, přísným zákonům čísla a míry; v něm vzniká i nová, rozhodná fáze Husserlova, ta, kterou se rozbíhá na novou metafysiku, na novou nauku o podstatě celku.

Husserl směřuje do centra tajemství, které vyjadřuje mýtickým symbolem Platon, když mluví o živém světě, obrazu nesmrtelných bohů. Neboť i Husserlův svět je živý svět, obsahující v sobě obraz „bohů“, nesoucí nesmazatelnou pečeť posledních cílů a nejvyšších ideálů, kterých život je schopen.

Jak objevil Husserl tento živý svět? Paradoxním způsobem. Ve své snaze o zachycení prvního původu, samé živné půdy všeho chápání soustředil svou pozornost na prožívání, v němž jsou věci dány; a když hleděl toto prožívání očistiti od všeho, co by je mohlo zastírat čistému pohledu svými rušivými zásahy, viděl se nucena zastavit celý proces naší víry ve skutečnost, celý ten nesmírný soubor soudů a předpokladů, jichž každodenně užíváme, tvrdíce, jaké jsou či nejsou věci, co o nich platí a neplatí atd. Zastavme tento proces stálého věřícího souzení, distancujme se od něho a pohlížejme toliko na své vlastní prožitky, které zůstávají, i když přestaneme věřit ve všechny jejich předměty, v celé universum. Tomuto zvláštnímu procesu, této universální destrukci všeho souzení i všech předsudků říká Husserl fenomenologická redukce – převedení na čistý jev, na fenomén jsoucna, a nauce, jež vytěží pohled na čisté fenomény, dal, jak známo, název fenomenologie. Co je však paradoxním výsledkem této domnělé destrukce universa, tohoto domnělého zničení světa? Co nám může po tomto procesu vůbec ještě zůstat? Zůstává celý proces zkušenosti, v němž jsou věci dány, zůstává život beze změny, a tento život v sobě má možnost všech obvyklých i neobvyklých zkušeností, kterých dochází život věřící; tento čistý život obsahuje všecko. A v každém okamžiku je též v jeho prožívání obsažen celek: nikdy tu není prožitek oddělený od ostatních jako krystal od krystalu, atom od atomu, nýbrž vždy je tu již objevena souvislost, a v této souvislosti, která pátrajícímu zraku se rozsvěcuje krok za krokem, etapu za etapou, je posléze obsažena cesta kamkoli, je vymezeno místo pro cokoli, je dána možnost objeviti, prokázati, přesvědčiti se o všem, co vůbec se v našem světě může vyskytnout.

Nemůžeme zde činiti nic více, než zdůrazniti několik důsledků, než zkratkou či heslem naznačiti, kam celé toto filosofické úsilí směřuje a jaké možnosti objevuje. Husserl spojuje Kanta s Leibnizem; jeho universum je živé universum monad, které zároveň „obsahují“ podmínky možnosti pro všecku zkušenost a skutečnost. Skutečnost, jak ji naivně prožíváme i jako ve vědeckém badání konstruuje, je takřka cílem naší prožitkové aktivity, je tím, do čeho všecko prožívání směřuje. Při tom se objevuje zvláštní prvenství naší naivní zkušenosti před přírodovědeckou konstrukcí světa – jeť svět přírodovědecký sice jeho nesmírným upřesněním a obohacením co do množství znalostí a rozmanitosti pohledů, ale předpokládá před sebou vždycky již ten nepřesný, předteoretický svět našeho naivního života, a to nutně, nikoli snad nahodile. Mohli bychom snad říci, že posledním úkolem vědy jest přesné zachycení jednotného plánu, podle něhož život ve formě tolika prožívajících proudů, aniž sám o tom ví, konstruuje skutečnost; úkolem filosofie pak je sledování tohoto procesu stavby sama, tohoto tvoření v jeho nutnostech a možnostech.

Tak postavil Husserl nový nesmírně složitý a lákavý myšlenkový program, na jehož realizaci pracoval po více než tři desetiletí s největším myšlenkovým vypětím, s největší možnou péčí a svědomitostí. Pracoval sám či s četnými žáky, kteří tu jej sledovali, onde se odchylovali; někteří z nejnadanějších jej opustili na samém prahu jeho metafysického úsilí, aby budovali vlastní systémy, kterým často byl přán eklatantnější úspěch, větší pozornost veřejnosti, mocnější uchvácení posluchačstva. Zvláště silně se od něho odchyloují i nejbližší tam, kde Husserl tvrdí, že v jeho monadickém živém universu, kde skutečnost je společným výtvorem tisícířech životů, je veškerá jednota posléze poukazem k všeobecné účelnosti universa, která je zase ukazatelem nejvyšší otázky – teologické. Ale pro

Husserla tato souvislost není nepodstatná. Již na počátku jsme pověděli, charakterizující jeho osobnost, že jde o velkého věřícího. Tak jako Platon, věří i Husserl, že svorníkem klenby universa jest Jedno jakožto Dobro, jeho víra v ideu, kterou jsme viděli napřed ve formě logické, pak metafysické, docela bytostně přechází u něho ve formu teologickou. Že svět má jediný plán, otvírá podle Husserla možnost viděti v něm, přes všecku bolest a tíhu světa posléze skutečnost, řízenou nejvyššími cíli, jakousi hlubokou prozřetelností, ovšem nikoli antropomorfní a nikoli substanciální.

V této své víře je Husserl tak pevný, že v ní vidí osobně i základ filosofie a posléze i vědy; ne tak, že by se bez nich nedalo filosofovat a teoretizovat vůbec, ale tak, že filosofování bez ní by ztratilo svůj poslední smysl, svůj reální obsah, své zatížení vahou skutečnosti, a stalo by se pouhou nesmyslnou hrou. Filosofování jako hru, jako pouhou intelektuální zálibu vždycky zavrhoval, a tento filosof z nejvlivnějších říkával, že kdyby mělo platit takové pojetí filosofie, raději by se věnoval práci nejpokornější a nejponiženější, ale platné – platné v tom smyslu, že se v něm osvědčuje patos lásky ke světu a k lidem, k živoucímu universu, který tvořil jádro celé jeho osobnosti.

Tak věřil, velevážení přítomní, filosof Edmund Husserl. Nebyla však právě tato víra jakýmsi krytým nárokem, nebyla pouhým sebeklamem filosofa, který chce svému individuálnímu elánu, své poznávací vášni dodat takto nejvyššího posvěcení tím, že jej spojí s posledními, rozhodujícími otázkami světa? Domnívám se, že takto se tazajícimu možno poukázat na jednu věc, která sice onu základní víru, jež je centrem Husserlovy osoby, nečiní o nic méně vírou, ale která ji aspoň dovoluje zařadit do historické linie zvláštního významu a zvláštní vnitřní síly. Je to totiž víra, která je konstitutivní pro evropskou vzdělanost vůbec, ona víra v moc ideálna, v možnost proniknutí života ryzí ideou, která uchvacuje a nás k sobě povyšuje, a přesvědčení, že poznání jest projevem universální lásky k jsoucnu, k živému světu, či mluveno s Palackým, že filosofie jest jedním z projevů božnosti. Toto přesvědčení, že člověk je volný k idej, volný k pravdě, volný k určování vlastního života z posledních cílů, které jej dovedou uchvátiti, že není prostě podroben přirozenosti, že není pouhým výrazem poměrů a osudů, v tom se Husserl shoduje s celým tím mocným proudem, který vychází z počátků řecké filosofie, vzpíná se Platonem k prvnímu obsáhlému sebevědomí, křesťanstvím bojuje o novou lidskou praxi, moderní vědou o nový, jasnější a přesnější svět, s proudem, který se často zarází na vnitřních obtížích a nejasnostech, ale který nic nepřemůže, protože s ním by se lidstvo vzdalo sama sebe. A k víře v tento smysl lidských dějin, v tuto nade vším životem prostřenou moc ideové práce nás vyzývá a zavazuje dílo Edmunda Husserla.